

הדו־לאומית – נסגר מעגל. שוב ניצבות כיום זו מול זו אותן שתי ברורות יסוד – הפרדה מדינית ופיזית בין שני העמים, הנוסחה המקובלת על הרוב, או לחלופין מדינה דו־לאומית, הנוסחה שבה מחזיק גם כיום רק מיעוט, שבנבנשתי הוא מן הבולטים שבנְפָרִיו.

ספרו החדש של הלר, כמו ספריו הקודמים, 'לח"י: אידיאולוגיה ופוליטיקה' וכן *The Birth of Israel 1945–1949: Ben Gurion and His Critics*³ בוחן את נקודות ההשקפה, למען הדיוק החיכוך, בין קבוצות ואישים בפריפריה הפוליטית לבין הזרם המרכזי ומקבלי ההחלטות בתקופת ה'מדינה שבדרך'. הספר שלפנינו מיטיב לבאר ולהוכיח כיצד ומדוע גברו הרבים – חסידי גישת 'צבירת הכוח' והמדינה היהודית – על המיעוט – חסידי האנטי-מיליטריזם והדו־לאומיות, תוך שהם שוללים את תוכן הגישה החלופית ודוחים את הגיונה, כדברי דוד בן-גוריון ליהודה לייב מאגנס, מנהיג 'איחוד': 'אני אינני יכול להאמין בקיומה של מדינה דו־לאומית, וכלל אינני מאמין כי שלום עם הערבים יביא לידי כך. אך אני מאמין במשהו שאתה אינך מאמין, והוא שהמדינה היהודית תביא לנו שלום' (עמ' 369).

הלר שולל שוב ושוב את ההיגיון הפוליטי של הגישה שגרסה כי רק מדינה דו־לאומית תוכל להביא להשתלבות היישוב היהודי במרחב ולדו־קיום עם יושבי הארץ הערבים, בעוד הקמת מדינה יהודית היא מתכון בטוח לשפיכות דמים מתמשכת ולאבדן איכותו ההומניסטית של העם היושב בציון. עם זאת במובנים ידועים זוכה כאן גישה זו לראשונה לעיון אקדמי יסודי ובלעדי (פרסומים קודמים ייחדו לה פרק או שניים),

3 י' הלר, לח"י – אידיאולוגיה ופוליטיקה, 1940–1949, ירושלים תשמ"ט; J. Heller, *The Birth of Israel, 1945–1949: Ben-Gurion and his critics*, Gainesville, Florida 2000

עקוף החול – לתולדות הגישה הדו־לאומית

תמר הרמן

יוסף הלר, מ'ברית שלום' ל'איחוד': יהודה לייב מאגנס והמאבק למדינה דו־לאומית, ירושלים: האוניברסיטה העברית, הוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס, תשס"ד, 437 עמ'

'ההיסטוריה מלמדת כי בכל תקופה ובכל מקום תחת השמש, רוב בני האדם התייחסו באיבה לדברים שנראו מאוחר יותר, במבט לאחור, כהשגות ענייניות לחלוטין על מוסדותיהם',
ב"ה לידל-הארט¹

'השאלה אינה עוד האם דו־לאומיות אלא איזה מודל לבחור', כך מגדיר הפוליטולוג-ההיסטוריון מירון בנבנשתי את הדילמה שבפניה עומדת לדעתו מדינת ישראל בחורף 2003, חמישים וחמש שנים לאחר שקמה, בסערת הקרב, כמדינה יהודית, שחיה מאז ועד היום על חרבה.² מה נפשך, כשבעים שנה לאחר הקמתה והתפוררותה של קבוצת 'ברית שלום', שהייתה הראשונה לחרות על דגלה את נוסחת הדו־לאומיות, וכשישים שנה לאחר הקמתה ונפילתה של ירשתה הרעיונית, תנועת 'איחוד' – ששתיהן על פי ניתוחו המדוקדק של יוסף הלר כשלו בשעתן כישלון חרוץ ב'שיווק' משנתן

1 ב"ה לידל-הארט, 'היסטוריה ואמת', הנ"ל, מדוע איננו לומדים מן ההיסטוריה, (תרגום: יורם שדה), תל-אביב 1985, עמ' 31. המאמר פורסם במקור בשנת 1944.
2 מ' בנבנשתי, 'השאלה היא איזו דו־לאומית', הארץ, 20 בנובמבר 2003, עמ' ב1.

אונסקו"פ. כדי להבין את שורשיה העמוקים של מחלוקת זו ואת עצמתה הרגשית הולך הדרך לאחור, לאמצע שנות העשרים - אז עלתה לראשונה הבררה הדו-לאומית. הוא מתאר בקצרה כיצד הוקמה ופעלה 'ברית שלום', הקבוצה הראשונה שהציעה בררה זו, וזאת בשעה שנתחוויר כי ממדיו של מפעל ההתיישבות היהודית בארץ והצלחתו בהתבססות מספרית וכלכלית, העלו את היישוב הערבי והיישוב היהודי בארץ על מסלול התנגשות דמים.

למרות כריכתן בכפיפה אנליטית אחת, הדרך מנתח היטב את ההבדלים העקרוניים בין גרסאות הדו-לאומיות של שתי הקבוצות, הבדלים שמקורם לדבריו בשורשיהן הרעיוניים הנבדלים, בהרכבן האנושי השונה, בעיתוי הפעולה השונה שלהן ובדומיננטיות של מאגנס ב'אחוד' בהשוואה למעמדו כאוהד בלבד ב'ברית שלום'. יש לזכור כי 'ברית שלום', שהוקמה בשנת 1925, פעלה בטרם הוכרע עתידה המדיני של ארץ-ישראל, ואילו 'אחוד' הוקמה בשנת 1942 - לאחר שקרסה תכנית פיל, בריטניה אימצה את ה'ספר הלבן' שקיבע את מעמד היישוב היהודי כמיעוט בארץ-ישראל, ומוסדות ההסתדרות הציונית אימצו בתגובה את תכנית בילטמור, שתבעה הקמת מדינה יהודית בארץ. לפיכך בעוד שבעבור 'ברית שלום' הייתה הקמת מדינה יהודית סוגיה מופשטת כמעט, למעשה ראלית לא יותר ולא פחות מאשר כינון מסגרת דו-לאומית, הרי 'אחוד' נאלצה להתמודד עם הפיכת המדינה היהודית לא רק לבררה ראלית אלא בסופו של דבר לעובדה קיימת, ששמטה למעשה את הקרקע מתחת רגליה. כך הדו-לאומיות של 'ברית שלום' גרסה כי יש לחתור לשוויון זכויות ה"מוחלט" בין שני העמים המהווים באופן שווה את גורל הארץ בלא התחשבות עם העובדה איזה משניהם עולה בזמן

המעמיד אותה כאופוזיציה פוליטית משמעותית. החיבור מתעד בקפידה את השינויים והדקויות בגרסאות השונות של הדו-לאומית שהתפתחו לאורך השנים על רקע השינויים הסביבתיים, ובכך הוא מחלץ את התפיסה הדו-לאומית ממעמד של אוטופיה מורליסטית זניחה, ומעלה אותה למעמד של משנה פוליטית סדורה ובעלת חיות, גם אם לא פופולרית.

הספר, הכולל עשרה פרקים, מתמקד בוויכוח העז שהתנהל בשנים 1942-1949 בין קבוצת 'אחוד' ומנהיגה מאגנס (שהלך לעולמו בשנת 1948) לבין הנהגת היישוב, בראש ובראשונה בן-גוריון, בשאלת המסגרת הפוליטית שיש להקים עבור היישוב היהודי ושארית הפלטה. הזרם המרכזי בהנהגתו של בן-גוריון לא רק העמיד את יצירת הרוב היהודי בארץ בראש סדר החשיבות; על רקע אימי התקופה באירופה, עוינות העולם הערבי והתנכרות שלטונות המנדט לניצולים, הגיעו בהדרגה אנשי הזרם המרכזי למסקנה כי רק סיום המנדט הבריטי וכינון מדינה יהודית עצמאית יוכלו להבטיח את קיומו וביטחונם של היישוב היהודי בארץ ואת היותו בית לאומי לעם היהודי הנרדף. לעומת זאת 'אחוד', שייצגה בעיני רבים עמדת מיעוט מובהקת ומוקצה מחמת מיאוס, דיברה - בבית אך גם בפורומים בין-לאומיים - בזכות מדינה דו-לאומית, שתוקם תחילה בחסות המנדטורית של בריטניה ולאחר מכן תשתלב בפדרציה אזורית רחבה יותר.

המחלוקת בין הזרם המרכזי לבין מאגנס ועמיתיו עלתה על פני השטח במלוא בהירותה בשנות הארבעים המאוחרות, משהתברר גורל יהדות אירופה, התעורר ויכוח על מכסות עלייה, חלה הידרדרות ביחסים בין היהודים לערבים בארץ-ישראל וחברי 'אחוד' פרצו פרצה בחזית האחידה שהציג היישוב כולו לפלגיו בפני

תרומתו המדעית של המחקר שלפנינו טמונה בראש ובראשונה בהוספת נדבך חשוב בתיעוד מקצועי להלל של גופים והשקפות שמחוץ לזרם המרכזי של הפוליטיקה היישובית ובהבהרה כי גם באותן שנים קשות היו שחלקו בריש גלי על הנחת היסוד של הקונסנזוס הלאומי, וכי בדיעבד נראה כי השגותיהם, שהרוב התייחס אליהן בעיונות, היו – כאבחנתו דלעיל של לידל-הארט – ענייניות בהחלט. עם זאת אין הספר נקי מפגימות, במיוחד למי שאמון על האפיסטמולוגיה של מדעי החברה. ראשית, באופן חריג ובעייתי מבחינת מיקודו של הדיון כורך הלר ניתוח קבוצתי-ארגוני עם ניתוח אישיות. הניתוח הקבוצתי-הארגוני מתמקד כאמור ב'ברית שלום' ו'איחוד', ואילו הניתוח האישיותי הוא של מאגנס, מן האבות המייסדים ונשיא האוניברסיטה העברית (החל משנת 1935), מנהיג קבוצת 'איחוד' ומי שמוזוהה יותר מכל אדם אחר עם המאבק הבלתי מתפשר בזכות המדינה הדו-לאומית (משום כך – ובטעות – הוא מוזוהה גם כמנהיגה של קבוצת 'ברית שלום' אף שלא נמנה עם חבריה אלא רק עם אוהדיה). פה ושם יש בספר התייחסויות לתרומותיהם הרעיוניות של אישים נוספים – ארתור רופין, חיים קלואריסקי (מרגלית), מרטין בובר וארנסט עקיבא סימון, אך כולם כ'שחקני משנה' בלבד. עירוב שתי רמות ניתוח אלה, הקבוצתית והאישית, בנימוק כי לפחות ככל שמדובר במאגנס ו'איחוד' – 'יש לדון בהם כמקשה אחת שאינה ניתנת להפרדה' (עמ' 15), גורם לדילוגים חוזרים ונשנים לאורך הספר כולו מהסברים רעיוניים ומבניים להסברים פסיכולוגיסטיים וחוזר חלילה. למשל במקום אחד הלר מייחס את כישלונה של 'איחוד' לכך ש'נמנעה במכוון מלהגדיר את עצמה כמפלגה', וקובע כי 'חסרונה של אידיאולוגיה מארגנת

ידוע במספרו על חברו.⁴ הדו-לאומיות של 'איחוד' לעומת זאת עברה שינויים בהתאם לנסיבות הזמן – מנכונות בשלבים המוקדמים להסתפק במעמד קבוע של מיעוט יהודי (40 אחוז) במדינה דו-לאומית, להכרה בכורח להגדיל את העלייה היהודית נוכח אימי השואה עד לשוויון מספרי ותביעה לקבוע מכסת עלייה גם על פי קנה מידה מדיני, כלומר התניית העלייה בהסכמת הערבים (עמ' 227).

בין לבין הלר מנתח גם את תולדות ה'ליגה להתקרבות ושותוף יהודי-ערבי', שבמסגרתה חלק מאנשי 'איחוד' שיתפו פעולה עם אנשי ה'שומר הצעיר', ומסביר את הבידוד המוחלט של 'איחוד' לימים ואת הקושי – שעליו לא התגברה – למצוא לה בעלי ברית בקרב השמאל הציוני, בעלי ברית שהיו יכולים אולי להוות ראש גשר בינה לבין הממסד היישובי. הלר מנתח בפירוט אף את התגובות השליליות כלפי 'איחוד' ומאגנס, שנעו בין התעלמות למתקפות חזיתיות מתוזמרות היטב של ראשי היישוב. אמנם אין המחבר מציין זאת במפורש אך הקורא יכול ללמוד מניתוח זה כיצד נוצרו באותן שנים מכוננות מנגנוני הדה-ליגיטימציה של זכותם של בעלי עמדות מיעוט פוליטיות להיאבק למען מימוש רעיונותיהם באמצעים כמו פנייה לגורמי חוץ כדי שיפעילו לחץ על ההנהגה או חריגה מן הקו המוסכם וניהול מגעים 'פרטיים' עם גורמים ערבים ובין-לאומיים; מנגנונים אלה התקבעו בדרכי הפעולה הפוליטית בישראל עד היום. מכאן, כפי שהספר מדגים, קצרה הייתה הדרך להטלת דופי בפטריוטיות של מי שמחזיקים בעמדות פוליטיות חריגות, בעיקר בכיוון ה'יוני', ובמקרים מסוימים אף לתיוגם כבוגדים ולאיום על ביטחונם האיש.

4 תקנות 'ברית שלום', מצוטט אצל הלר, עמ' 13.

הלא ציונים ביהדות ארצות-הברית ואפילו פנה אל מקבלי החלטות זרים (ג'ורג' מרשל) להפעיל סנקציות נגד היישוב היהודי, כדי לאלצו לקבל – ולו על כורחו – את הפתרון הדו-לאומי. פעולות אלה הבאישו את ריחו ואת ריחה של האופצייה הדו-לאומית בעיני הציבור.

שנית, וחשוב יותר – הספר עמוס הפרטים עד לעייפה נכתב לכאורה כמיטב המסורת ההיסטוריונית הקלסית, המייחסת חשיבות עיקרית להנצחה על הנייר של כל שביב מידע, פרטי פגישה או נוסח מכתב, ונמנע באדיקות מהערכה רטרואספקטיבית כלשהי של ערכן הסגולי של שני הגישות המתחרות הנדונות בו. לפיכך לכל אורך הספר עב הכרס אין נשאלת ולו פעם אחת השאלה המתבקשת: האם הכישלון ה'שיווקי' של חסידי הדו-לאומיות היה גם כישלון מהותי באבחון אופי היחסים בין שני העמים, או שמא מתברר בדיעבד כי הפתרון הדו-לאומי – אשר הושלך בשאט נפש לפח האשפה של ההיסטוריה לפני למעלה משנות דור על ידי הרוב, שהעדיף מדינה יהודית בכל מחיר – לא היה אשליה של חבורת הזוים, אלא – כפי שטוען בנבנשתי – המוצא הראלי היחיד ממעגל הדמים. לכאורה קשה לטוען כנגד גישתו זו של הלר, שכן מדובר בהכרעה עקרונית לגיטימית בדבר גישת המחקר. אולם בה בשעה הוא נוטל לעצמו את החירות שהיסטוריונים מסורתיים נשמרים ממנה ברגיל, למתוח ביקורת 'פוליטית' על הקבוצה ומנהיגיה פעמים רבות לאורך הספר. למשל הוא קובע נחרצות כי "איחוד" התיימרה להופיע בציבור כאגודה שכוחה בניתוח תיאורטי של המצב המדיני. אולם חולשתה היתה שחבריה פעלו מנקודת מבט מוסרית גרדא' (עמ' 276), וכן: 'לא מקרה הוא שבובר ומאגנס כאחד נכשלו בכל המטרות המדיניות שהציבו לעצמם, שכן הללו לא ניתנו להגשמה מלכתחילה' (עמ' 394).

והרצון המודע להימנע בכל מחיר משימוש בכללי המשחק המקובלים במערכת המפלגתית גרמו לכך שלא היתה מסוגלת למקם עצמה לא בשמאל ולא במרכז הפוליטי (עמ' 395), וכן הוא כותב כי 'את הלקח מכישלון "ברית שלום" לא למדו חברי "איחוד" מכיוון שלא חשבו בקטיגוריות פוליטיות חילוניות מקובלות של הצלחה או כישלון' (עמ' 397). אך במקום אחר הוא תולה את שורשי התבוסה באופי האישי החריג של חברי 'ברית שלום' ו'איחוד' – אף שהוא עצמו טוען כי אי אפשר לכתוב ביוגרפיה קולקטיבית של הקבוצה בשל השוני הרב בין אנשיה (עמ' 18). 'במובן מסוים', אומר הלר, 'ראו עצמם מאגנס ובובר, וחברי "איחוד" כולם, גולים פוליטיים בארץ, שכן לא ראו עצמם שותפים למאבק הכוחני. בה בעת הם לא ראו עצמם כלל ועיקר מי שאינם נאמנים לציונות, קרי מי שראויים לכינוי "בוגדים", כפי שאכן ראו בהם מרבית אנשי היישוב' (עמ' 33). ואילו ברמה האינדיווידואלית מאפיין הלר את מאגנס, שלדעתו היה האחראי הראשי לכישלון, כך: 'על פי המונחים של הסוציולוגיה המודרנית פרש מאגנס מן הסדר הקיים' (עמ' 392), וכן: 'ייחודו של מאגנס שלא היה איש מפלגתי אלא פציפיסט דתי [...] אשר חתר להרמוניה בין המוסר לפוליטיקה לפי תורת הנביאים' (עמ' 393), 'שבנה את השקפת עולמו על ארבעה רעיונות יסודיים: פציפיזם והתנגדות לאימפריאליזם, הומניזם אוניברסלי, הציונות הרוחנית של אחד העם, ומורשת היהדות ההיסטורית השמרנית בדבר השליחות המוסרית של העם יהודי בקרב העמים' (עמ' 45). עמדות אלה גרמו למאגנס, אליבא דהלר, לסלוד ממדיניות השגת הרוב היהודי בארץ ומהקמת מדינה יהודית ולהתנגד לכך בכל הכלים שעמדו לרשותו; הוא השתמש בכישורו הרטורי, בקשריו ההדוקים עם החוגים

אף שהרוב העדיפו (ומעדיפים) פתרון המושתת על חלוקת הארץ בין היהודים לערבים־הפלסטינים ('שתי מדינות לשני עמים'), הייתה אמת עמוקה בקריאת המצב של קבוצות מיעוט כמו 'ברית שלום' ו'איחוד', אמת שנעלמה מעיני בני התקופה, ואותה אמת באה אולי לידי ביטוי אף בדבריהם של המעטים בישראל כיום התומכים במדינה דו־לאומית.

לסיכום, מדובר בחיבור חשוב ולמדני, שהיה יכול להיות גם רלוונטי אך החמיץ איכות זו. לדברי בנבנשתי על רקע מחיר הדמים הגבוה ששולם ומשולם ונוכה הימשכותו של הקונפליקט הישראלי־הפלסטיני ו'חסינותו' לפתרונות אחרים, השאלה העומדת על הפרק כיום היא רק איזה פתרון דו־לאומי יש לבחור.⁵ אם מקבלים עמדה זו עולה מאליה האפשרות כי

אוטונומיה מקומית תרבותית ואזרחית בלי זכות בחירה לכנסת לפלסטינים; דו־לאומיות לא מוכרזת או למעשה אפרטהייד.

5 בנבנשתי מונה ארבעה סוגי דו־לאומיות – משטר ליברלי קלסי של זכויות אינדיווידואליות בלא התייחסות לזכויות קולקטיביות; דמוקרטיה הסדרית;